

Petőcz András

JEGYZET ERDÉLY MIKLÓSRÓL

„A leglényegesebb körülményre majd máskor térek ki, ha egyáltalán kitérek.
– A leütött alaphang a továbbiakban változni nem fog, ez azonban semmiféle büszkeséggel nem tölt el.”
(Erdély Miklós: METÁN)

I

Kérem, hogy az idézetet mindenki abszolút komolyan vegye. Ez a jegyzet szubjektív lesz és elfogult, amelyben nem térek ki a leglényegesebb körülményre, és a leütött alaphangon nem óhajtok változtatni. Ez azonban semmiféle büszkeséggel nem tölt el. Sőt.

Számomra még mindig nyomasztó és megoldhatatlan feladat: Erdély Miklósról írni. Mások nevében nem nyilatkozhatom, nem tudom, azok, akik szintén személyes kapcsolatban voltak vele – és most azt kéne írnom: Vele, így, nagy kezdőbetűvel –, egyszóval mindazok, akik szintén ismerhették őt, közről, akik megpróbáltak személyéhez és művészetéhez kötődni *valamilyen* szinten, nem tudhatom, mennyire érzik magukon a *tekintetét*. Az igazság az, hogy én magamon érzem most is, ebben a pillanatban, ennek a szövegnek az írása közben, hallom, ahogy megszólal: „rólam írsz?“, a hangsúly szkeptikus és ironikus, kicsit szomorú. „Rólad”, válaszolom, „hiába próbálsz tiltakozni, és hiába hitetlenkedsz, hogy rólad, hogy még ma is írnak rólad, hiába hitetlenkedsz, hiába úttakozol, már nem tehetsz semmit: halott vagy”, mondom neki, „gondolod?“, kérdezi egykedvűen, és megint igaza van. Soha nem lehetett vitatkozni vele. Mindig az övé volt az utolsó szó.

A vitatkozásról jut eszembe: *nem volt mindig az övé az utolsó szó*. A Fészek egy kiállításmegnyitójára emlékszem, az étteremben ültünk, amikor az egyik, nála jóval fiatalabb festő (Erdély-tanítvány ő is, mindannyian azok voltunk) *meztámadta*. Ha jól gondolom az időpontot, ez az eset 1985 végén vagy 1986 elején lehetett, Erdély akkor már súlyos beteg volt, rákos, és ezt mindannyian tudtuk. A fiatalabb festő irigykedve és rosszindulattal, minősíthetetlen módon kérte számon Erdély amerikai utazásait, mondván, hogy Miklós egyáltalán nem „elnyomott” művész, hanem valójában „kegyelt”, aki egyébként is „mindent megkap”. Dobbenten figyeltük ezt a szóváltást, aminek a végén Erdély csak hallgatott, keserűen és rosszkedvűen. Akkor, ott nem álltunk mellé, valahogy furcsa lett volna megvédeni őt, aki látszólag soha nem szorult védelemre. Csak a tekintetében volt észrevehető az „utolsó szó”, és ez is érthetetlen volt mindannyiunknak, mert mindig keménynek és határozottnak, fölényesnek láttuk, és a szemében akkor semmi ilyesmi nem volt. Inkább csak szomorúság.

(Most ismét ellent kell mondjak saját magamnak. Visszaemlékezve találkozásainkra, gesztusaira, nem a legendás keménységet látom, hanem az érzékenységet és az esendőséget. Pedig mindannyian tartottunk tőle.)

Azon az estén, kifelé menet a Fészekből, magányosnak láttam. Ez patetikusnak és

furcsának hathat, hiszen mindig fiatalok vették körül, de mégis tény ez az akkori egyedüllet. Az utcán, közvetlenül a Fészek bejárata előtt, a búcsúzásnál valami olyasmit mondott, hogy „majd nézz fel hozzám”, én örültem ennek, hiszen mindig kiemelten fontos volt számomra a vele való találkozás, és mondtam is, hogy „majd jelentkezem”, bár tudtam, hogy hetekig nem fogom meglátogatni. Ünnepe és szorongás volt találkozni vele, úgy hittem, ezzel csak én vagyok így, később tudtam meg, mások sem tudtak igazán közvetlen kapcsolatot kialakítani Erdéllyel. Valamiképpen mindig feszélyeztek voltunk.

Erdély Miklóst a modern művészet, az avantgárd vitathatatlan vezéréként, „pápajaként” és „főrabbiaként” tartottuk számon. Senki sem vitatta egyetlen pillanattal, még gondolatban sem, hogy a hetvenes, nyolcvanas évek modern film- és képzőművészetében, avantgárd irodalmában ő a „kassák”, az „isten”. Erdély megfellebbezhetetlen volt, erős egyénisége előtt meghajolt az is, aki tagadni próbálta, aki szembefordult vele. Ő volt az egyetlen művész, akit feltétel nélkül tiszteltem. Akik ismerték, tudtuk, hogy kivételes személyiség. Egyszerűen szólva: kiválasztottnak és megvilágosodottnak éreztem magam a vele való személyes találkozások után.

2

1982-ben ismertem meg, akkor huszonhárom éves voltam. Marlyban volt abban az évben a *Magyar Műhely*-találkozó, Párizstól néhány kilométerre, és Magyarországról négyen utaztunk, egy autóval. Az autót Pomogáts Béla vezette, mellette Bcke László ült, hátul pedig Erdély Miklós és jómagam. Két napig együtt utaztunk, és ez alatt az idő alatt minden tekintetben ő volt a „központ”, a „nagy öreg”, a maga ötvennégy évével. (Megjegyzem: mindig idősebbnek láttam a koránál.) A jó hangulatú utazás akkor lett feszültté és vészjóslóvá, amikor Münchenben kiderült, hogy Pomogáts Béla *AZ ÚJABB MAGYAR IRODALOM 1945–1981-IG* című könyvéből Erdélyt kihagyta. Az akkor frissen megjelent és sokáig hiánypótló lexikonkönyv gyakorlatilag minden önálló kötetet publikált magyar író életrajzi adatait tartalmazza, legalább felsorolásszerűen, de Erdély Miklós – akinek irodalmi jelentőségét a *Magyar Műhely* már évek óta hangsúlyozta, és akinek a párizsiak 1974-ben a kötetét is kiadták – valamilyen okból kimaradt. Münchenben Erdély elkérte a szerzőtől a könyvet, mondván, hogy „megnézem, mit írtál rólam”, majd néhány pillanat múlva komoran szólalt meg: „már megint kihagytál engem, hát látom, ezért gyűlölsz”.

A *Magyar Műhely*-találkozón, ahol Erdélyt a vitathatatlan tekintélynek kijáró tisztelettel vették körül, az egyik legfőbb kérdés épp ez a kötet lett. Pomogáts könyvét többen elemezték, kritizálták és támadták is. Erdély Miklós is felszólalt, és felelegette, hogy az avantgárd szerzőket általában margóra szorítják, és „néhány” irodalomtörténész és kritikus foglalkozik az avantgárddal, meg nem is, szereti, meg nem is, és miközben látszólag követi az újabb törekvéseket, aközben valójában a hivatalos irodalom kirekesztő politikáját folytatja. Erdély általánosságban szólt, utalásai azonban egyértelműek voltak, és a megbántottsága végül is *jogos* volt. A válasz persze nem váratt magára, Pomogáts Béla szót kért könyve védelmében, hosszan részletezte az összeállítás szempontjait, majd elismerésre méltó határozottsággal és keménységgel Erdély felé fordult, és kijelentette, hogy „ebbe a könyvbe mindazon írókat belevettem, akiket legalább valamilyen szinten becsülök, de téged, Miklós, nem becsüllek semmire”.

Indulatos kifakadás, kétségtelen. Döbönt csend fogadta. Olyan *mély* volt ez a csend,

és olyan hosszúnak tűnt, hogy orokre az emlékezetembe vésődött. Aztán két-három Erdély-„ellendrukker” vad tapsát hallottam, végül az is elhalt. Még vártunk valamit. Hogy kitör az igazi botrány. Osszedől a ház. Bármit. Pedig a botrány már megvolt. A skandalum.

A Magyar Műhely-találkozón ez a kijelentés több volt szentségtörésnél. Egy mélyen vallásos gyülekezetben valaki feláll, és kijelenti, hogy nincs Isten. Ez olyan volt.

Emlékszem, az autóúton mindig fölényesnek és határozottnak látszott. Erdély Miklós akkor, ott, a „botrány” után, szomorúnak és tanácstalannak tűnt. „Nem tudom, mi történt ezzel az emberrel”, mondta nekem, nekem, akit csak két napja ismert.

Az Istenek persze örökké élnek, ha halottaknak nyilvánítjuk őket, akkor is. Abban az időben még semmit nem tudtam Erdély Miklósról. Annak az évnek az őszén többször meglátogattam őt, a Virágárok utcában, kíváncsi voltam rá, meg akartam ismerni, „titkot” sejtettem, megfejtendő titkát az igazi egyéniségnek. Először nem értettem, mitől olyan fontos ő, sokaknak. Aztán számomra is fontossá lett, szinte az első pillanattól. Kölcsönkértem a kötetét, szigorúan elolvasásra, aztán addig-addig kértem, míg végül nekem adta. Dedikálásként beírta az első lapra, hogy az „*UTOLSÓELŐTTIT PETŐCZ-NEK, BARÁTSÁGGAL Erdély M.*”, így, nagy nyomtatott betűkkel írta, és ettől még ma is idegenkedem, ezektől a nyomtatott betűktől. Csupán a névalírás lett „valódi”, írott, mintha a nyomtatott betűk „hamisak” lennének, mindig természetellenesnek éreztem kézírásnál a nyomtatott betűket. Minderről, hogy csak az aláírást érzem „valódinak”, az ajánlást pedig „idegennek” látom, az ANTISZEMPONT című verse jut eszembe, annak néhány sora: „*NAGYTESTŰ PRÉMES ÁLLATOT LÁTTAM HÁTULRÓL FEJE KÉNYELMETLENŰL BALRA FELFELÉ CSAVARVA, AMINT AZ ESTHAJNALCSILLAGOT NÉZTE MEREVEN. AZONBAN FÉNYTELEN ORRHEGYE NEM VOLT VALÓDI, SEM A PRÉMJE, SEM AZ ÁLLAT, SEM AZ ESTEHAJNALCSILLAG NEM VOLT VALÓDI, CSAK A KÉNYELMETLENSÉG VOLT VALÓDI. CSAK A KÉNYELMETLENSÉG – AZ VOLT VALÓDI.*” A versnek ez a része szintén nagy nyomtatott betűkkel lett kieszerve a kötetében, mint az ajánlás a nekem adott példányban, és számomra így fugg össze a vers és a dedikáció. Mintha a kényelmetlenség ezen a kötetátadáson is jelen lett volna, mintha azóta is lelkiismeret-furdalásom lenne, hiszen nagyon akartam azt a kötetet, amire ő mindig csak azt mondta, hogy „ez az utolsó előtti példányom, nincs több, elhordjátok innét a könyveimet, aztán nekem sem lesz”, rosszkedvűen mondta, mégis talán valami jóérzéssel is. Végül engedett, odaadta, de a dedikálásba beleírta-belevitte a szorongását, amivel sikerült állandósítani a bűntudatot bennem.

„*A KÉNYELMETLENSÉG – AZ VOLT VALÓDI*”, ez a mondat valahogy nagyon jellemző rá, és a vele való beszélgetésekre is. Nem olyan régen Tandori Dezső is ezt idézte tőle, erre utalt az egyik kritikájában, amiről eszembe jut, hogy éppen Erdély is ezzel a verssel összefüggő esetet említett Tandoriról szólván. Amikor a könyvét dedikálta, épp akkor mesélte, és ilyen módon különösen jelképesé lettek számomra ezek a majdnem láthatatlan összefüggések. Jelképesé lett az is, hogy egyszerre, megosztva kaptak Kassák-díjat 1974-ben, és erről kérdeztem azon a napon a Virágárok utcában, a kerti asztalnál ülve, Erdélyt. Ugyanennél az asztalnál Tandori is ült, évekkorábban, akivel, ahogy Erdély beszámolt erről (szintén: ezt már én teszem hozzá), nem lehetett beszélgetni (ahogy Miklóssal sem). Erdély éppen ezt a verset olvasta fel Tandorinak és másoknak is, és ennél a bizonyos, furcsa, ábrítalmazott szakasznál Tandori felugrott, és örült izgalmában azt hadarta, hogy „ez az!, így kell ismételni!, ez az igazi költészet!”.

Mindez Erdély szóbeli közlése, a szituáció érzékeltetésére csakis ő képes, nem voltam jelen. Akkor és ott szintén *a kényelmellenség lehetett csak a valódi*, ezt már én teszem hozzá.

Történetek és legendák számlálatlanul terjedtek Erdély Miklósról, ezek természetesen kapcsolódtak személyiségéhez. Meglepetés volt hallani – tőle és másoktól is –, hogy baráti kapcsolatban volt Pilinszkyvel. Két nagyon különböző magatartás, alkat, és mégis jó néhány közös élmény, párizsi kávéházi találkozások, együttlétük: ezekről Erdély is beszélt, bár meglehetősen visszafogottan. Az egyetlen Erdély-könyv, a KOLLAPSZUS ORV. publikálásakor Pilinszky dilettánsnak nevezte ezt a költészetet (Papp Tibor közlése), ami Miklós számára ismét komoly trauma volt, hiszen ő világosan látta Pilinszky jelentős értékeit.

Sokan mondták dilettánsnak. Hogy Erdély Miklós „nagy dilettáns” (mint Duchamp és bizonyos értelemben Joyce) vagy „csupán” kiváló művész és író, aki hatásában kétségkívül jelen van napjaink művészetében és irodalmában, ebbe most ne menjünk bele. Vannak a művészetben „nagy dilettánsok” (nem profik), akik képesek irányt szabni, stílust teremteni, és vannak lebilincselően erős autonóm alkotók („profik”), akik óhatatlanul ugyanezt teszik (irányt szabnak, stílust teremtenek stb.). Értelmezés kérdése. Mondhatnánk, hogy „Isten előtt mindannyian dilettánsok vagyunk”, és hozzátehetnénk: ezt talán Erdély is írhatta volna. Nem írta ezt, szerencsére, mégis, valamilyen összefüggésben, egy akció részeként elképzelem ezt a mondatot, és elvonatkoztatok annak közhelyességétől. Megtörtént: leírtam ide, a papírra, leírtam azt a – gondolatban végtelenítendő, önmagát újból és újból felmutató – „szövegrészletet”, amit már évek óta (majdnem az ismeretségünk kezdete óta) mondogatok magamban, Erdély Miklóstra gondolván. Úgy mondom magamban ezt a mondatot, mintha az ő mondata lett volna valaha is, de tudom, ezt is csak „loptam” tőle, úgy, hogy előzőleg – gondolatban – neki ajándékoztam. Először is, éppen Erdély védelmében, kijelentem, ezt a mondatot én találtam (ki), másodszer pedig, ha belegondolunk ennek a kétségtelenül közhelyes mondatnak a többértelműségébe és megengedő jellegébe, akkor világosan érthető, miért Erdély-hommage ez az „idézet”, és miért Erdély-parafrázis is egyben.

(Óhatatlanul felődik bennem, hogy oly módon keresem a szavakat, mintha SEYMOUR BEMUTATÁSÁ-ra vállalkoznék, és rögtön illendőnek érzem, hogy kijelentsem: „Buddy Glass természetesen csak az álnevem. Valódi nevem: George Fielding Anti-Climax ör-nagy.” J. D. Salinger azért rángattam ide, hogy érzékeltessem, jegyzetem hasonló nehézségekkel küzd, mint azé, aki Seymour jellemzésére vállalkozott. Míközben – Salingerrel szólva – jólesően állapítom meg, hogy egyre „lazábban” fecsegek, aközben elmondom, Seymour esetében sem volt az életrajzírónak módja a műveket egyszerűen odamásolnia, és ezzel feketén-fehéren bizonyítania: egészen kivételes alkotóról van szó; *nem beszélve arról, hogy ez a módszer talán nem is lett volna célravezető*. Buddy Glassnak a művek megmutatása nélkül kellett hitelesítenie Seymour jelentőségét.

Úgy hiszem, Erdély Miklós esetében szintén valami ilyesmire van szükség.)

Erdély magatartása, művészi alapállása, munkái egyedisége, legfőképpen pedig a személyiségéből sugárzó örökös *kívülállás*, autonómia mindannyiunk számára rendkívül fontos volt. Kötetében, majd egyéb publikált szövegeiben olyan „költőiségen kívüli” alapállást fedeztem fel, ami a nyolcvanas évek elejének irodalmában egyedüli. „*A vers-*

íráshoz nélkülözhetetlen egy olyan belső mosoly, ami elég huncut és rezignált is egyszerre, de van átható tekintete is” – írja a METÁN című munkájában, és emlékszem, ez számomra annak megjelenésekor (1983) reveláció volt. Napjaink egyetlen filozófus költője, gondoltam magamban, és vallom ma is: ez a filozofikusság éppen a kívülállásból, az autonómiára törekvésből következett. Erdély „kényszerítve volt” az autonómiára, hiszen a hazai művészeti és irodalmi elit gyakorlatilag egyáltalán nem fogadta be, ami persze bizonyos „helyzeti előnnyel” is járt, hiszen nagymértékben segítette őt szellemi frissességének és legendás marginalitásának, örökösen vonzó undergroundításának a megőrzésében.

Filozofikusság és önreflexió: ezek jellemzik a METÁN című verset, és – Tandori lírája mellett – ez a költői alapállás a nyolcvanas években számomra meghatározó. Először Erdélynél, éppen a METÁN-ban olvastam olyan mondatokat, amelyek hamisítatlan líraiságuk mellett magáról a versről szóló okfejtések is, és egyben kritikus reagálások a műalkotás korábbi szavaira és mondataira. Humor, irónia, kívülállás van jelen ebben a szövegben: „– Ezért verstrás közben kerülni kell, kívül-belül, a költői magatartást. Egyrészt erősen el kell határozni, másrészt alig kell tudomásul venni, hogy most költemény készül. / – Egy kis elengedtség, és azonnal megindul valami egészségtelen, báva,¹ lüktetés, minekutána minden töltelék, szakaszonként elkötve. / ⁻¹ A kipontozott szó: erotikus: külön letszeleg, szemforgató és degusztáló. Sokan örülnek, ha ilyesmit sikerül belesütni a költeménybe, ezek azonban rosszfajta emberek.” Érdeemes felfigyelni az utolsó mondat finom iróniájára, valamint az idézetből is érezhető éleslátásra és önismeretre. Bizonyos fókig konkrét költészet ez, „lírai csomagolásban”.

Erdély kirekesztődött a hazai irodalomból: teljes mértékben saját magára volt utalva, önmaga és művei végletes autonómiáját kellett felmutatnia, így jutott el az objektív líráig. Konkrét költészet, írtam korábban, de hozzá kell tennem, hogy a költői személyiséget hangsúlyozó, filozofikus és szemlélődő líra az Erdély Miklóssé, amelyben az objektív-konkrét irodalomnak legfeljebb a csírái vannak jelen. Leegyszerűsítve: esetünkben a szöveg nem csupán önmagát mutatja fel, hiszen a mondatok mögött minduntalan fel-felbukkan Erdély kissé gunyoros, de sokszor szomorú tekintete.

„Lopni” mindig lehetett Erdély Miklóstól. Nem csupán publikációira, de egyéb megnyilvánulásaira és az előszóban elhangzottakra is érdemes volt odafigyelni. 1983 elején a Virágárok utcában egy beszélgetésünk alkalmával mondta ezt a mondatot: „A gondolat hadititok.” Talán példának, illusztrációnak használta valamire, már nem tudom, mindenesetre azonnal a sajátomnak éreztem ezt a néhány szót, és ezt mondtam is neki. Erdély csak legyintett, hogy „lopd el nyugodtan, úgyis annyian lopnak tőlem, eggyel több vagy kevesebb, nem számít”. Nem sokkal ezután valóban elkészítettem az ÖSSZEGYÚJTOTT TYROCLONISTA VERSEK című füzetemet, amit a „Kommunikáció éve” tiszteletére publikáltam, és amelynek „rejtőzködő” mondandójú fehér lapjai végén, az utolsó oldalon villanyújságszerű ismétlődéssel megjelenik a szöveg: „A gondolat hadititok.” A füzetből rögtön adtam egyet Erdélynek is, aki homlokráncoló morgással nyugtázta ajándékomat. Néhány hónappal később pedig meglepetten láttam, hogy az Ernst Múzeumban rendezett csoportos kiállításon egy villanyújság van Erdély festménye alatt, amelyen variábilis megoldással a következő szöveg ismétlődik: „A gondolat hadititok.” Még a kiállításon, a megnyitón mondtam Erdélynek, hogy „elloptad tőlem a szöveget”, mire ő mosolyogva mondta, „nem elloptam, hanem visszaloptam”. Ennyiben maradtunk.

Többen írták róla, tekintélyes művészet- és irodalomtörténészek, hogy tevékenysé-

ge végpont a művészetben, illetve az irodalomban. Ezt tévedésnek gondolom. Éppen hogy *kezdett* volt ő, mindannyiunk számára, lehetőség az autonómia kiteljesítésére. Bizonyítéka ennek, hogy hatására oly sok fiatal festő és író kezdett másképpen, korábbi elképzeléseit feladva dolgozni: sokan jártunk az „Erdély-iskolába”, és sokfelé kerültünk ettől az egyetlen kiindulóponttól.

Akár a konkrét költészethez. Erdély Miklós inspirációjára kezdtem írni az EGYBEGYÜJTÖTT NON-FIGURATÍV (TYROCLONISTA) KÖLTEMÉNYEK című ciklust, amely először a KOVÁTS! – JELENLÉT-REVÜ antológiában jelent meg, később pedig a NON-FIGURATÍV című kötetemben (*Magyar Műhely*, 1989). Az antológia megjelenésekor Radnóti Sándor – akinek egyébként pontos ítéletei előtt elismeréssel hajtok fejet – úgy fogalmazott, hogy Erdély folytathatatlán (miként Duchamp is az), és én – aki a ciklusban Erdélyre utalok – a folytathatatlán folytatására tettem kísérletet, ez pedig eleve kudarcra van ítélve. Tény, hogy Erdély a KOLLAPSZUS ORV. című kötetében néhány helyen olyan mondatokat ír, amelyek a szöveg önépítkezésére, „önmagát jelentésére” utalnak, de ez nála meglehetősen esetleges, a személyes, filozófiai önreflexió természetes nyelvi lecsapódása, eredménye. A Theo van Doesburg által megfogalmazott konkrét művészet (amikor a műalkotás már nem mutat be semmit, nem beszél „valamiről”, hanem vizuális, verbális és hangbeli elemeinek: a színnek, a szónak, a betűnek és a hangnak mint önmagára utaló jelnek a megvalósítására törekszik, más szóval: van, létezéséről tudomást kell venni) Erdély alkotásaiban tisztán és egyértelműen soha nem jelent meg. A SEJTÉSEK II. című versben találhatunk olyan mondatokat, amelyekben mintegy „felsejlik” a konkrét költészet lehetősége. Ilyen például a „Mondatomat megisméltem” sor repetíciója. Ennek hatására készítettem el ezt a bizonyos „non-figuratív” ciklust, törekedve arra, hogy egy tisztán és egyértelműen konkrét költészeti fejezetet hozzak létre, ahogy annak bevezetőjében megfogalmaztam, olyan szöveg-együttest, melyben az ábrázolás eltűnik, „személyiség [...], a »figura« kilép a költészetből, a szöveg »nem-figuratívúvá«, »nem-személyessé«, »nem-alak-központúvá« válik”. Ez a gondolkodás idegen volt Erdély számára, ebben az esetben csakis kiindulópontként lehetett művészetét felhasználni. 1984-ben készítettem ezt a ciklusomat, és még a munka alatt elmondtam Erdélynek, min dolgozom. Mondtam neki, hogy „elődöm vagy”, és ő még viccelődött is, hogy „előttem az utódom” (akkoriban mehetett valami hasonló című rádió- vagy tv-műsor), és hozzátette, ilyen végtelenségig vitt szövegéptéssel soha nem foglalkozott.

4

Azt írtam, Erdély számára idegen volt a művészet teljes személytelenítése. Tagadhatatlan azonban, hogy a kor költészetéhez képest verseinek „líraisága” igen visszafogott volt. Filozofikusság és a nyelvi klisék átértékelése, nyelvelméleti gondolkodás jellemezte Erdélyt, így lehetett alap az objektív líra, a groteszk és a konkrét költészet számára is. Ugyanakkor drasztikum vagy agresszív szövegformálás egyáltalán nem volt jellemző rá: emlékszem, amikor a *Magyar Műhely* Erdély Miklós-különszáma készült, méltatlankodva mutatta nekem a fedéltervet, mondván, hogy olyan művi, köznapiságával és túlzott asszociációs mezőjével hivalkodó, „tüntető” és „degusztáló” szót, mint „hímvesző”, soha egyetlen versben le nem írta, márpedig a fedélre készült képversben ez a szó szerepelt. A legendákhoz egyébként a tévedések is hozzátartoznak: emlékszem, a VER(S)ZIOK antológia megjelenésekor több kritikus Erdély vizuális költeményeit kérte számon a szerkesztőkon, mondván, hogy a fiatalok is tőle tanultak képverset készí-

teni. Amikor megkértem Miklóst, mutassa meg a vizuális munkáit, csak legyintett, hogy „az ilyen dolgokat a műhelyesekre hagyom”.

Hidegnek és keménynek láttuk őt, de szövegeiben igen sok érzékeny önmegmutatás van. Számomra ilyen az ANTISZEMPONT című versének kezdete: „Gond és baj, ne keserítetek meg / Gond és baj, ne nyomorítsatok meg / Gond és baj, ne bolondítsatok meg.” Három sor: a rettegés és a fenyegetettség állapotának pontos felvillantása. Liturgikusan ismételhető mondatok.

A „gond és baj” persze megkeserítették. Marginális művész volt, a hazai avantgárd és underground vitathatatlan vezére, keménynek, gunyorosnak, hidegnek láttuk őt, már életében Duchamp-hoz, Kassákhhoz hasonlítottuk, de nem tudjuk, ő mit gondolt a ráruházott szerepről. Munkáit ritkán dicsértük, mert „szembedicsérni” kellemeden lett volna, legalábbis így éreztük. Úgy hiszem, számára az írói elismerés kiemelten fontos lett volna, és tudom, hogy milyen sokat jelentett neki a *Magyar Műhely*, ahol a súlyának megfelelően becsülték. A személyes beszélgetésekből úgy maradt meg bennem, hogy Erdélynek az írói lét, a költészet mindennél fontosabb volt, és a fiatalkori peremre szorítás terelte egyéb művészeti ágak felé a figyelmét. (Mondhatjuk: szerencsére, filmjeire, festményeire gondolva.) Nem lehet elfelejteni azt a keserű és gúnyos hangot, ahogy a *Magvető* Kiadót említette. A *LÉLEGZET* antológia megjelenése előtt beszélgettünk, abban Erdélynek egyetlen verse, a korábban már említett *MÉTÁN* jelent meg. „Életemben először szerződést kötött velem a *Magvető*”, mondta, talán ha két évvel a halála előtt. Hozzáteszem: „dicsekedett”, és ettől még groteszkebb és szomorúbb lett az egész.

Várta az elismerést. 1985-ben kiadtam egy underground lapot, *Médium-Art* címmel, ebben Erdélytől a *MÍNUSZ EGY* elnevezésű munkát közöltem, és a megjelenés után csak annyit mondtam neki, hogy „nagyon tetszett”. Láttam rajta, meg is lepődtem, ez a rövid mondat kifejezetten felvillanyozta. Amikor pedig arról a tervemről beszéltem neki, hogy néhány újabb versét *Médium-Art*-füzetként kiadnám – ez 1985-ben volt –, akkor, abban a pillanatban egészen átalakult, és a tekintetéből láttam, és magam is éreztem, hogy „most valahogy feltétel nélkül jóban vagyunk”. Az ilyen pillanatok a legemlékezetesebbek. Akkor nyugodtan és jólesően lehetett mosolyogni, úgy, ahogy ritkán az életünkben. „Már szerveződik a *Magvető*nél, a *JAK*-füzetekben, de köszönöm”, mondta, és ez nem elhárítása volt egy képtelen gondolatnak, és én nem is vettem annak, pedig akkor engedély nélküli füzeteket kiadni még elég képtelen és költséges mulatság volt.

A *Magvető*-konyvból nem lett semmi, még egy szerződés sem. Persze, mire lehetett számítani?

Erdély Miklós *KOLLAPSZUS ORV.* című kötetének a kéziratát az összes hazai kiadó visszaadta. Így került 1974-ben a *Magyar Műhely*hez (Papp Tibor közlése). Írásai pedig azóta is kiadatlanok. Pedig költészete jelentőségében – véleményem szerint – a Tandori Dezsőével rokonítható, esszéi és tanulmányai, a művészetről írt dolgozatai legalábbis egy korszak forrásértékű dokumentumai.

Erdély Miklós számomra rendkívül fontos volt, és fontos ma is. Visszatekintve életének utolsó éveire, sajnálom, hogy az együttlétek igazi jelentőségét nem tudatosítottam eléggé magamban.

Halála előtt néhány nappal láttam utoljára. A Virágárok utcai nagy ház egyik oldalszobájában feküdt, fehér falakra emlékszem, fekete telefonra közvetlen mellette, és Órá, aki egyetlen fehér lepedővel volt letakarva. Mintha kriptában jártunk volna. Teljesen megkopaszodva feküdt: egy különösre formált, ijesztően gyönyörű koponyára emlékszem. Tudtuk, hogy legfeljebb napjai vannak. Jöttünk látogatni Öt, sorban, már akkor is ült Mellette valaki, valaki a „tanítványok” közül. És féltünk. Féltünk attól, amit majd mondani fog arra, amit mi mondunk Neki. És féltünk, hogy majd nem tudunk semmit sem mondani. És akkor megint csak a „kényelmetlenség lesz a valódi”.

Akkorban nyílt az első igazán komoly kiállítása az óbudai Zichy-kastélyban. Erről a kiállításról beszélt. Hogy „nem lett volna szabad”. Egy ilyen „nagy kiállítást” Ő „nem érdemelt”. Ez a „Nagy Betegség” (így mondta, *nagy kezdőbetűkkel*) azért támadta meg, mert ezt a „komoly kiállítást” Ő „nem érdemelte”. És: „akkor múlhat el a Betegség, ha a Kiállítás bezár”. Így mondta.

Emlékszem, arra gondoltam akkor, hogy hol van itt komoly kiállítás? Mások hány-szor megkapták ennek a többszörösét is, érdemtelenül, és nem haltak bele. Neked egyszer összejön, és belepusztulsz?

A halála előtt neki dedikált versem jelent meg az *Élet és Irodalomban*. Akartam, hogy olvassa, hogy tudja: gondolunk Rá. Mostanában úgy gondolom, ez csupán „művésztékíséret” volt. Médium-art. Mint minden, *ami valamiképpen Ő*. Ami Vele kapcsolatos.

A sikereink is – ha vannak – az Ő sikerei. Mert mi mindannyian, akik vállaljuk Öt, akik gondolunk Rá, akik Körülötte voltunk, valamiképpen Ő vagyunk.

Egyszerűbben szólva: *nem halt meg*.

Erdély Miklós

MŰSZAKI ÁTADÁS

„Hisztek ti emberek abban, amit rossz előjelnek hívnak? Akkor nevessetek és kiáltatok: »Hogy volt!« Mert az elmerülő dolgok, mielőtt elmerülnének, kétszer a felszínre bukkannak; azután még egyszer felemelkednek, hogy mindörökké elsüllyedjenek.”

(H. Melville: MOBY DICK)

Társasház-építkezéseknél mostanában sok nehézség adódik, elsősorban az építetők pénzügyi felelőtlensége folytán. Gyakran megesik, hogy lehetetlenség befejezni egy épületet pusztán azért, mert a jövő lakók fizetéseképtelenné válnak. Ez az eset fordult elő azon a Pest környéki építkezésen is, ahova meghívtást kaptam (jelentéktelen szerepem volt, mindössze a burkolómunkák költségvetését készítettem el), hogy a műszaki átadáson vegyek részt. Ezen a néhány héttel ezelőtt lezajlott eljárásom élttem át azt a különös élményt, amelyből csak most kezdek felocsúdni. Valahányszor megpróbálok végiggondolni a történetet, elvesztem lelki, olykor fizikai egyensúlyomat, elszédülök, képtelen vagyok összeszedni gondolataimat. Még nem tudom átlátni, miféle